

AZ INGRESSZÍV AKCIÓMINŐSÉGŰ OROSZ IGÉK ÉS MAGYAR NYELVI MEGFELELŐIK

KRÉKITS JÓZSEF

A funkcionális szemantikai vizsgálat a szófajok jelentésviszonyaiból indul ki. Az a lényege, hogy a közlés tartalma és a grammatikai megformálás között az összefüggések egész bonyolult szövedékét igyekszik feltárni, s a jelenségeket okaikra visszavezetni.¹ JU. D. APRESZJAN felteszi a kérdést, képes-e a szintaxis, a szöveggörnyezet módosítani, illetve megváltoztatni a szó jelentését. „Erre a kérdésre határozott igen-nel kell válaszolnunk” — hangsúlyozza az «О давлении синтаксиса на семантику» c. fejezetben.² Állítását A. B. ANYIKINA is megerősíti, mondván, hogy az élő nyelvhasználatban a szöveggörnyezettől, a különböző valenciális mutatóktól függően megváltozhat egy és ugyanazon ige akcióminősége, cselekvésmódja.³ Az igék szöveggörnyezetű vizsgálata a hagyományoktól eltérően, újszerűen veti fel az igék szemantikai osztályozásának, hovatartozásának a kérdését. A szöveggörnyezeti vizsgálat megkérdőjelezi A. V. ISZÁCSENKÓNAK a cselekvésmódokról vallott, a külső formai tényezőknél (előképző, képző) túlzott jelentőséget tulajdonító nézeteit, melyek az igék osztályozásának a kérdésében akarva akaratlan hatottak még az őt bíráló aspektológusokra is.^{4,5} Az ige lexikai és grammatikai jelentésének feltárása közben három dolgot vizsgáltunk: 1. a motiváló alapigét, 2. a motiváló alapige és a prefixum együttes jelentését és 3. az ige szöveggörnyezetét, akcionális értékmutatóit. A homonímia, a szavak többértelműsége is megköveteli az igék kontextusbeli vizsgálatát, amely nélkül jelentéseiket lehetetlen meghatározni, egymástól pontosan elhatárolni.

Cikkemben az ingresszív cselekvésmód és az aspektus kölcsönös viszonyát vizsgálom: Hogyan viselkednek az ingresszív akcióminőségű igék az aspektusok viszonylatában; párnélküliek, defektívek maradnak-e vagy páralkotásra is képesek? Hogyan viselkednek az aspektusok az ingresszív cselekvésmód viszonylatában; milyen szintagmatikai aspektusjelentések valósulhatnak meg az ingresszív igékben?

A két nyelv összevetése során elsősorban arra törekedtünk, hogy a cselekvés jellegében (Aktionsart, mode d'action) megmutatkozó hasonlóságokra, ill. eltérésekre rámutassunk, hogy megvizsgáljuk az ingresszív igék jelentésfunkcióit az orosz és a magyar nyelvben. SIGURD AGRELL az első nyelvész, aki az Aktionsart fogalmát elválasztja az aspektus fogalmától. Nála pontosabban senki sem határozta meg a cselekvésmódot: „Mit dem Ausdrucke Aktionsart bezeichne ich bisher fast gar nicht beachtete Bedeutungsfunktionen der Verbalkomposita (sowie einiger Simplicia und Suffixbildungen), die genauer ausdrücken wie die Handlung vollbracht wird, die Art und Weise ihrer Ausführung markieren.”⁶

1. Az ingresszív akcióminőségű igék az igei cselekvés folyamatba lépésének a momentumát (ingressus, Eintritt) jelölik a maga teljességében. A beszélő figyelme a cselekvés kezdetének egészére irányul. A. BELIC az ingresszív cselekvés perfektív voltát és momentán jellegét hangsúlyozza: „auch hier wird nur ein Moment bezeichnet, der abgeschlossene Moment des Beginnens der Handlung.”⁷ DJURO GRUBOR

a cselekvés kezdeti szakaszát teljes egészésként fogja fel: „Prima pars actionis perfecta est.”⁸ M. A. SELJAKIN az ingresszív cselekvés időbeli határait irányítja a figyelmünket: „die Handlung des Anfangens wurde begonnen und beendet.”⁹ I. G. DOLONYINA az ingresszív igék terminatív jellegére mutat rá: «Если мы будем рассматривать данные глаголы (+ т. глаголы начинательного способа действия) не с точки зрения законченности, а с точки зрения достигнутой предельности, то положение окажется совершенно иным... Рассматривая глаголы заговорить, зашелкать, засвистеть и пр., мы замечаем, что все они в равной мере «стеснены мыслью о пределе». Этот предел заключается в самом приступе к действию, что связано с лексическим значением приставок *за-*, *воз-* и *по-*».¹⁰ Ingresszív akcióminőségről csak akkor beszélhetünk, ha a cselekvés beállása (Eintritt), a kezdeti szakasz lezárása után a cselekvés tovább folytatódik, ha az ige felkelti bennünk a posztdurativitás, ill. a posztfrekventativitás képzetét:

«Колени у неё *задрожали*, свеча *закружилась* во тьме, и она упала прямо на грудь венков. (Л. Немец. Траур. 165.)

2. Az ingresszív akcióminőségű igék cselekvése rendszerint az alany szférájában mozog, és elsősorban adverbális (idő-)viszonyokat fejez ki. Az ingresszív igéket jelentésük és mélydisztribúciójukat képező akcionális ismérvek alapján az ún. *temporativ-terminatív* igék csoportjába soroljuk. A temporativitásra utaló ige-függvények képezik az ingresszív igék mélydisztribúcióját; akcionális értékmutató szerepük van, erős szintagmatikai szemléleti pozícióban nem kapcsolódhatnak a motiváló alapigékhez, más a vegyértékük. A cselekvés hirtelen beállására utalnak a következő fakultatív jellegű determinánsok: *вдруг*, *неожиданно*, *тотчас же*, *тут же*, *сразу*, *сейчас*:

«И *вдруг* коротко засмеялся, крикнув: — Идиот, ты меня принимаешь за еврея? (М. Горький. Жизнь Клима Самгина. *II. 516.)

«Рухнув на пол, он *сразу же* забился в конвульсиях и захрипел.» (Т. Череш. Холодные дни. 443.)

3. A felszíni disztribúcióhoz tartozó módhatározói viszonyokat kifejező ige-függvényeknek nincs akcionális értékmutató szerepük, mert a motiváló alapige mellett is bármikor előfordulhatnak. Rendszerint a cselekvés, ill. a hangadás jellegére, intenzitására utalnak:

«кто-то *истерически* завопил: Господа! В этот роковой час...» (М. Горький. ЖКС. IV. 383.)

«Она засмеялась звонко, «*рассыпчатым смехом*». очень приятным.» (М. Горький. ЖКС. IV. 255.)

4. A *за-* előképzőn kívül ingresszív akcióminőségű igét képezhetünk még *воз-* (*вс-*), *воз-* és *по-* prefixumokkal. A *воз-* prefixummal képzett alakok az ingresszív akcióminőségű igék legterméketlenebb csoportját alkotják. A *воз-* előképzőnek megfelel a magyar *fel* igekezőt szó szerinti fordítása. Míg a magyar nyelvben a „*fel-*” az egyik leggyakoribb igekező az ingresszív cselekvésmód jelölésére, addig a mai orosz nyelvben ez a prefixum meglehetősen ritkán fordul elő. Az akadémiai nyelvtanokkal^{11,12} ellentétben, melyek az intenzitás jelentésárnyalatát is ráruházzák a hangadást jelentő *воз-* prefixumos ingresszív igékre, ПЕТЕ ISTVÁN így értelmezi a jelentésüket: «Они выражают внезапность наступления действия;»¹³ vagyis a cselekvés váratlan, meglepetésszerű beállását, bekövetkezését jelölik. Az állítás helyességét az alábbi példa is meggyőzően igazolja:

«— Ой, как интересно! — *тихонько вскричала* Дуняша, замедляя шаг, а бари-тон снова запевал: ...» (М. Горький. ЖКС. III. 123.)

Megfigyelésünk szerint a *вз-* (*вс-*) prefixummal képzett ingresszív igék mellett nem állnak a cselekvés váratlan, meglepetésszerű beállására utaló időhatározói ige-függvények, mert ezt a jelentésárnyalatot maga az előképző hordozza magában.

5. A *воз-* és a *но-* prefixumos tárgyas ingresszív igékben az ingresszív jelentésre rezultatív jelentésárnyalat rakódik:

«Ребёнок *полюбил* правду и *возненазидел* ложь инстинктивно. (Писарев. Образованная толпа. IV. 250.)

6. A perfektív igék jelentésfunkcióit vizsgálva, láttuk, hogy az egyes cselekvésmódok között a határok mozgékonyak, hogy a lexikai jelentések (cselekvésmódok) a szituációtól függően gyakran *keverednek* vagy *átcsapnak egymásba*. Egy és ugyanazon *за-* prefixumos ige jelölheti a cselekvés folyamatba lépését, az ingresszív cselekvés „hirtelen lezajló” kezdeti fázisát, melyet követ a posztdurativitás vagy a posztfrekventativitás képzete, és jelölhet szemelfaktív (pillanatnyi, momentán) cselekvést, hirtelen beálló befejezettséget a folytatás képzete nélkül. Ez a két nyelv összevetéséből is kiderül:

«Нетерпеливо *задребезжал* звонок, приглашая в классы.» (М. Горький. ЖКС. I. 66: 63).

— „Most *megszólint* a csengő, az osztályba hívta a diákokat.”

«Вставая, она задела стол, *задребезжал* абажур лампы.» (М. Горький. ЖКС. III. 235: 238).

— „Miközben felállt, meglökte az asztalt és a lámpaernyő *megzörrent*.”

Bizonyos konstellációkban az állapotot, természeti és biológiai mozgást jelentő alapigékből képzett ingresszív igék kifejleszthetik az állapotváltozás rezultatív jelentését. A temporatív jelentés rezultatív-inchoatív jelentésbe csap át. A «заболеть» igének például van egy ingresszív és egy inchoatív-rezultatív jelentése. Ingresszív jelentés: megfájdul, fájni kezd. Inchoatív jelentés: megbetegszik. Ebben a jelentésben igepárt alkot a «заболевать» folyamatos igével. A «заболеть=megbetegszik» tehát nem temporatív-terminatív, hanem rezultatív-terminatív ige, amelynek a cselekvése a betegség folyamatából következő minőségi változásra utal, az inchoatív (заболевать) folyamatnak a belső minőségi határát jelöli. A tárgyatlan terminatív (célirányos) jelentésű «заболеть // заболевать» ige képessé válik a cselekvés (állapot) belső folyamatában végbemenő változás rögzítésére:

«—Кажется; я *заболеваю*...» (М. Горький. ЖКС. III. 129: 129).

— „Úgy látszik beteg *vagyok*...”

«*Заболеваю*, чорт возьми! Температура, башка трещит.» (М. Горький. ЖКС. III. 103: 103).

— „Beteg *leszek*, az ördög vinné! Lázam van, zúg a fejem.”

A „beteg vagyok” és a „beteg leszek” a beszélés pillanatával együttthaladó dinamikus változási folyamatot adja vissza, amely saját belső minőségi határa felé halad. A „заболеваю» ige a fenti mondatokban a kommunikáció síkján a múltból a jelenen át a jövő felé haladó konkrét folyamatot jelöl. Ennek a belső fejlődési folyamatnak a betetőzését jelzi a következő mondat igéje, melynek jelentése már a belső minőségi határ elérését, az állapotváltozás eredményét is rögzíti:

«Как-то на зимних каникулах — *заболел* я, *воспаление лёгких подхватил*.»

— „Egyszer *megbetegedtem*, a téli szünetben, *tudőgyulladást kaptam*. (Sánta F.: Husz óra. 74:291)

Mindkét rezultatív ige vonatkozási időpontja egybeesik. A konkrét tényt jelölő igeik cselekvése a jelentől elkülönült aorisztoszi múlt időben ment végbe.

A. V. Iszácsenko a зацвести // зацветать” igét formális okokból kizárja a cselekvésmódokból: Точно так же общее лексическое значение «начала действия» наличествует в глаголах типа замолчать//замолкнуть или зацвести//зацветать, но наличие видовой пары здесь исключает толкования глаголов совершенного вида замолчать и зацвести как совершаемостных форм к глаголам «молчать и цвести». ¹⁴ A Hadrovics—Gáldi szerkesztette Magyar—Orosz Szótárban a „virág” címszó alatt a „virágba borul” szókapcsolatot a зацвести igével fordítják:

«Уже зацвели яблони.» — „Már *virágba borultak* az almafák.”

A virágba borulás egy fejlődési folyamat következménye, betetőzése. Az «уже» indikátor is utal rá. Jelen esetben a «за-» prefixumos ige inchoatív választásról van szó. Az alábbi mondatban mindkét за- prefixumos ige inchoatív jelentésű, melyet a magyar szöveg is kitűnően illusztrál:

«Однако и беглого взгляда было достаточно, чтобы заметить, как славно *заселенели* деревья вокруг кладбища, а одна развесистая акация, как ему показалось, *уже зацвела*.»

„De a futó pillantással is felfogta, milyen szépen *kilombosodtak* a fák a temetőszélén, sőt egy szétterülő ernyős lombú akácfa mintha *virágoznék is*.”
(Fekete Gyula. Az orvos halála. 23:127).

N. Sz. AVILOVA ezeket az igerárokat (зацвести//зацветать, заболеть//заболевать, вскипеть//вскипать) az ingresszív akcióminőségű igeik közé sorolja. ¹⁵

Az ingresszív ige (закурить=начать курить) más helyzetekben tárgyassá válva kifejlesztheti a rezultatív-terminatív jelentést (закурить//закуривать сигарету), amikor a temporatív jelentés háttérbe szorul és a cselekvésnek irányt szabó tárgy válik a cselekvés korlátozójává, képessé téve ezáltal az igét a processzualizálódásra, ill. páralkotásra:

«Затем он прятался за рояль, усаживаясь там в кожаное кресло, *закуривал сигарету* и в дыму её глухо звучали его слова: — Ребячество. Шалит барин.» (М. Горький. ЖКС. I. 26.).

Az adverbialis viszonyokat kifejező esetleges bővítményektől függően a determinatív mozgást jelentő igeik kifejezhetnek célirányos vagy nem célirányos cselekvést: идти в школу, де идти по улице. Ingresszív igét csak aterminatív (nem célirányos) jelentésű alapigéből képezhetünk pl.: идти по этой улице → Они пошли по этой улице. Ha a szövegkörnyezet a cselekvés célirányos jellegére utal, akkor a «пойти» ige rezultatív-motív jelentésben párt alkot az «идти» igével. ¹⁶ Pl.: идти в школу → Они пошли в школу.

7. A cselekvésmódok és az aspektusrendszer kölcsönös összefüggésében vizsgálva az ingresszív igeik viselkedését, megállapíthatjuk, hogy azok meghatározott szemantikai okokból mindig párnélküliek maradnak; a belőlük képzett folyamatos igealakok nem képesek processzualizálódni, iteratív cselekvést fejeznek ki. Az Usakov szótár szerint a заговаривать а заговорить igerárja. A заговорить temporatív-terminatív igét az aterminatív jelentésű говорить igéből képeztük. A «заговорить» igéből képzett «заговаривать» ismét aterminatív jelentésű lett, nem képes processzualizálódni; ilyenformán a két ige nem alkothat igerárt:

«Иногда какая-нибудь из женщин *заговаривала* об умершем:...» (Л. Немет. Траур. 166.).

A «заговаривать» ige iteratív jelentéséből kiindulva N. NYEKRASZOV orosz nyelvész arra a következtetésre jutott — állapítja meg D. GRUBOR horvát aspektológus —, hogy a «заговаривать» ige a «за+говаривать» kompozíciójából keletkezett. Szemére veti NYEKRASZOVnak, hogy nem veszi figyelembe a többi szláv nyelvet, nem hasonlít össze: „Az oroszban könnyebb tévedni ebben a kérdésben, mint a többi szláv nyelvben, mert az oroszban sokkal több egyszerű iteratív ige keletkezett: számunkra magától értetődő, hogy a «заговаривать» a «заговорити»-ből képződött, mert nekünk nincs «говарити» igénk. Ezek az egyszerű iteratív igék az összetett igék hatására jöttek létre; ebből következik, hogy az olyan igealakok, mint a «говаривать» későbbi keletűek, mint a «заговаривать».¹⁷ Nyekraszovhoz hasonló nézeteket vall K. NETTEBERG, aki úgy véli, hogy ha az iteratív igéhez (wypisywać) előképző járul, azzal megszűnik az ige iteratív jellege és olyan akcióminőségű ige válik belőle, amilyenre az előképző determinálja.¹⁸ A. BELIĆ S. KARCEVSKIJ-hez hasonlóan megcáfolja ezeket a nézeteket, mondván: „Es gilt m. E. für die slawischen Sprachen als Regel, dass sie perfektive Verba schaffen, indem sie aus einem einfachen imperfektiven Verbum durch ein Präfix ein Kompositum bilden und dass sie imperfektive Verba schaffen, indem sie aus dem Stamm des perfektiven Verbums einen neuen Stamm durch besondere Ableitungssuffixe bilden.^{19;20} M. L. REMNYEVA az aspektusrendszer kialakulását vizsgálva, arra a helyes következtetésre jut, hogy az egykori *-usa-* utóképző új szavak képzésére szolgált és csak később a XV. században kezdte elveszíteni iteratív jelentését; grammatizálódott és vált az aspektuspár képzésének az eszközévé.²¹ Véleményünk szerint vannak olyan *-usa-*-val képzett igék, amelyek még a mai napig sem képesek szemantikai okokból a processzualitás kifejezésére; jelentésük iteratív marad, mint egykor. Így az *-usa-* kapcsán is beszélhetünk az affixumok homonim viselkedéséről. Ha N. SZ. AVILOVÁRA hallgatnánk, akkor elegendőnek bizonyulnának az aspektuspár-képzésben a formális, külső jegyek, amelyek a grammatikai jelentést a szóképzésnek (tehát a lexikának) rendelik alá.

8. Az előzők során válaszoltunk arra a kérdésre, hogyan viszonyulnak az ingresszív akcióminőségű igék az újrafolyamatosítás kérdéséhez, hogyan befolyásolja a lexikai és nyelvtani jelenségek egymásra gyakorolt kölcsönhatása az aspektuspár-képzés mechanizmusát, mikor marad defektív egy ige és mikor képezhet igepárt. Most azt vizsgáljuk meg, hogyan viselkednek az aspektusok az ingresszív cselekvésmód viszonylatában, milyen szintagmatikai aspektusjelentések realizálódhatnak az ingresszív igékben, melyek az ingresszív cselekvésmódra jellemző legtipikusabb, leggyakoribb szintagmatikai grammatikai jelentéspotíciók.

a) Az ingresszív igékben a cselekvés teljessége, totalitása legtöbbször a *konkrét-tényközlés szemléleti pozíciójának* aorisztoszi jelentésében valósul meg. Az aorisztoszi jelentésű ingresszív igék rendszerint időben lokalizált, egymásra következő cselekvések láncolatában helyezkednek el a beszélés pillanatától elkülönülten, informatív nyelvi síkon:

«Старичок с медалью *заволновался*, суетливо закрыл окно, задернул занавеску, а усатый спросил гулко: — В чем дело?» (М. Горький. ЖКС. II. 462). A múltban végbement cselekvések láncolatszerű egymásutánisága az oroszban rendszerint kötelezővé teszi a befejezett szemléletű ige használatát; a magyar nyelvben az igei cselekvések egymásra következése egyszerű tö- vagy utóképzős igével is rögzíthető. A következő mondatban az „int” tőigét és az „ordít” mozzanatos képzős igét múlt időben ingresszív akcióminőségű igével adja vissza a fordító:

„Egy asszony *lépett ki* a szélső házból, *tétován intett*, mögöttem valaki rekedten *ordította*: ne rá, föléje!”
(Dobozy I. Kedd, szerda, csütörtök. 133:511)

«Из крайней избы *вышла* женщина и нерешительно *замахала* нам руками. Кто-то за моей спиной хрипло *закричал*: Зачем в неё, вверх надо!»

Ha ugyanebben a példában az állítmányokat a történeti múltból a történeti jelenbe transzponáljuk, akkor az orosz ingresszív ige a magyar ígéhez hasonlóan fog viselkedni:

Egy asszony *lép ki* a szélső házból, *tétován int*, mögöttem valaki rekedten *ordítja*: ne rá, föléje!

Из крайней избы *выходит* женщина и нерешительно *машет* нам руками. Кто-то за моей спиной хрипло *кричит*: Зачем в неё, вверх надо!

Az orosz nyelvben a folyamatos alak szemléleti jelentése a történeti jelenben neutralizálódik: képessé válik arra, hogy a markírozott befejezett igealak funkcióit is betöltse anélkül, hogy feladná azt a sajátos vonását, hogy a cselekvést duratív formában megjelenítse, szemléletessé téve ezáltal a múltban végbement eseményeket.²² A magyar nyelv vonatkozásában ez elmondható nemcsak a történeti jelen, hanem a történeti múlt időről is. Az egymásutánosság, az egymásra következő (GYOMLAY GYULÁ-nál: rákövetkezés²³) megfelel annak a perfektív jelentésfunkciónak, melyet E. KOSCHMIEDER „Eintritt”-nek, bekövetkezésnek nevez; ellentéte a „Währen”, a folyamat, folyamatban levés, amely az egyidőben végbemenő cselekvésekre jellemző.²⁴ E. KOSCHMIEDERnek ezen nézeteit S.-G. ANDERSSON fejleszti tovább, aki szerint az „Eintritt”, a bekövetkezés mindig feltételezi a cselekvés határának az elérését, a cselekvés totalitását.²⁵ Szituative, a szövegkörnyezettől (tehát külső tényezőktől) függően az aterminatív jelentésű pusztá ige is betölthet (az oroszban a történeti jelen, a magyar nyelvben mind a történeti jelen, mind a történeti múlt síkján) perfektív jelentésfunkciót.

b) Az ingresszív ígének a konkrét-tényközlés szemléleti pozíciójában lehet perfektum-jelentése is, amely elsősorban a kommunikatív nyelvi síkon nyilvánul meg, de kifejezésre juthat az információ síkján, sőt N. SZ. POSZPELOV szerint a két nyelvi sík határán is.²⁶

1. Kommunikatív nyelvi síkon:

«С величайшим удовольствием приду и очень вас благодарю за то, что вы меня *полюбили*.» (Ф. Достоевский. Идиот. 16.)

2. Az információ síkján:

«Старообрядцы *зашевелились*.» (М. Горький, ЖКС. III. 222: 225).

— „Nagyon *mozgolódnak* az óhitűek.”

A múltban folyamatba lépett cselekvés még a mai napig is tart. A jelentől nem elkülöníthető perfektum-jelentésű ingresszív cselekvések jelen idejű egyszerű igealakokkal is fordíthatók magyar nyelvre.

3. A két nyelvi sík határán:

«Не надо? Почему не надо? С Ирмой играл, а со мной не хочешь? Из горящих глаз Жофи *закапали* слёзы. — Я ещё маленький, ... (Л. Немец. Траур 90.)

A «часто» lexikai függvény befejezett igéhez általában nem kapcsolódhat. Ritka kivételt képeznek a multiplikatív alapigékből (дышать, стучать) származtatott ingresszív igék, melyek mellett a *часто* igefüggvény a *konkrét-tényközlés pozíciójában* a perfektív cselekvés beállása utáni posztfrekventatív szakasz hangsúlyozására szolgál:

«Жена и в самом деле разволновалась, *задышала часто*, ноздри у неё раздувались; она слушала мужа с сомнением покачивая головой.» (Д. Фекете. Смерть врача. 145. Перевод Е. Малыхиной.)

«Эстер подавила стон боли и горечи; она не проронила ни слова, только каблучки её *застучали чаще*.» (Л. Немет. Эстер Эгетё. 277. Перевод Е. Ворониной.)

Amíg a magyar nyelvben az információ síkján a praesens historicum, praesens scenicum és a tudósító jelen idő kifejezhető mind folyamatos, mind befejezett jelentésű igével, az oroszban ritka kivételtől eltekintve csak folyamatos igével. A ritka kivételt az ingresszív és a szemelfaktív akcióminőségű igék képezik, melyek „egyszerű jövő idejű” igealakokkal a «как» vagy «да как» szócskák kíséretében a történeti jelen síkján kifejezhetnek időben lokalizált *konkrét tényeket*. Az egyszerű jövő idejű igealakok ilyenkor a múltban végbement cselekvések váratlan, meglepetésszerű, hirtelen beállításának expresszív megjelenítésére szolgálnak:

«Тут он как *вскочит* да как *заорёт* — „Erre ő *felugrik* dühösen: — Te — *ordítja* a Vicispánra.” (Tersánszky J. J. Egy kéziköcsi története. 278:48).

c) Mint láttuk, az ingresszív akcióminőségű igék rendszerint egyszeri, időben lokalizált, monotemporális cselekvést jelölnek. Ritka esetben, például *szemléltető-általánosító szintagmatikai szemléleti jelentésben* kifejezhetnek helyérték nélküli (ohne Zeitstellenwert) politemporális cselekvéseket is. A befejezett jövő idejű igealakok egy adott konkrét szituációt rögzítenek. Csak a szövegösszefüggés utal a cselekvés általános, ismétlődő jellegére. A váltakozó, egymásra következő perfektív cselekvések a konkrétság látszatát keltve szemléletessé teszik az ismétlődő szituációt:

«Говорила она **редко**, скупое; скажет — „... ritkán beszélt és akkor is fukarkodott a два-три слова и надолго **замолчит**, szavakkal. Кét-három szó után *elhallgatott* глядя в угол.» (М. Горький. ЖКС. I. és a sarok felé tekingetett.” 26: 23).

A helyérték (Zeitstellenwert) nélküli, időben nem lokalizált perfektív jelentésű magyar igékben neutralizálódik a perfektív jelentés.

d) Összegező (szummatív) szintagmatikai szemléleti pozícióban nem fordulnak elő ingresszív igék.

9. Az összevetés során például a *za-* prefixumnak megfelelő magyar igekötők aránya hozzávetőlegesen így alakult: *fel-*: 60%, *meg-*: 24%, *el-*: 16%. Nem érthetünk egyet J. SOLTÉSZ KATALINNAK azon megállapításával, mely szerint a *fel-* igekötő szemben a *meg-* és az *el-* igekötőkkel, melyek a cselekvés kezdeti mozzanatát lezárják (perfektív jelentésük van), a „kezdeti szakasznak is a legkezdetét emeli ki”, tehát imperfektív jelentésű.²⁷ Véleményünk szerint szemléletünkben a kiemeléssel a kezdeti szakaszt már elválasztottuk a cselekvés posztduratív részétől, amelynek képzete el is maradhat, ha az ige szemelfaktív jelentésű. Bármilyen rövid is ez a szakasz, nem rövidebb a „felcsillan”, mint az általa is perfektív jelentésűnek tartott „megcsillan” igében. Tudatunk nézőpontja a cselekvés kezdeti fázisára esik, arra összpontosul, kon-

centrálódik. Az egyetlen momentumra koncentrált hirtelen bekövetkezett cselekvést teljesnek, egésznek fogjuk fel. A *fel-* igekötős igék cselekvése a szövegkörnyezettől függetlenül, lexematikusan is eléri a maga belső határát. Az ingresszív *fel-* igekötő perfektiváló funkcióját húzzák alá a számtalan fordításban tapasztalható pontos megfelelések:

«кот-то истерически *завопил*». (М. — „valaki eszelősen *feljajdult*.”
Горький. ЖКС. III. 383: 403)

«и вдруг сам боднул Шанику паль- — „s most Sanyi melléhez nyomta az öreg-
цем в грудь, отчего тот восторженно ujját, hogy az kéjesen *fölsivített*.” (Né-
заизжсал.» meth László. Gyász. 583:42).

Nyomatékos mondatban az igekötő az ige után áll:

«Где-то вблизи *зазвучал* рояль с та- — „Valahol a közelben olyan erővel *zendült*
кой силой, что Самгин вздрогнул...» *fel* egy zongora, hogy Szamgin összeréz-
(М. Горький. ЖКС. II. 79:78) zent...”

I. A *fel-* igekötővel képzett ingresszív igéket orosz nyelvre mindig perfektív kezdő igével fordítják. *Fel-* igekötős ekvivalenst képezhetünk:

1. -dul, -dül kezdőképzős aterminatív alapigékből:
заплакать = *feljajdul*, зазвучать = *felzendül*
2. Mozzanatos -*it* képzővel ellátott aterminatív alapigével (nem termékeny):
завизжать = *fölsívít*, зареветь = *felordít*
3. Aterminatív jelentésű tőigével:
заплакать = *fölsír*, засмеяться = *felnevet*, закричать = *felkiált*.
4. Denominális képzővel rendelkező alapigékkel:
закраснеть = *felvöröslik*

II. *Meg-* igekötővel képezhetünk perfektív jelentésű magyar ekvivalenst:

1. kezdőképzős aterminatív alapigével:
зашуметь = *megzördül*, заскрежетать = *megcsikordul*
2. mozzanatos képzős aterminatív alapigével:
зазвенеть = *megcsörren*
3. denominális képzővel ellátott alapigével:
заговорить = *megszólal*

JEAN PERROT J. SOLTÉSZ KATALINnal ellentétben a *meg-* igekötővel képzett kezdő igéket elvileg megfosztja perfektív jelentésüktől, valójában szinte önmagát cáfolva eljut a perfektivitás általános jelentésének a megfogalmazásához: „Tekintve, hogy a puszta ige már maga is tartalmazza a megkezdődés képzetét, a „megkezdődés megkezdődésének” hangsúlyozása a *meg-* igekötő révén annyit jelent, hogy a folyamatot mint cselekedetet mutatjuk be, szemben a puszta igével, amely annak evolutív jellegét jelzi. Ilyen módon megint csak azzal a típussal kerülünk össze, amelyre a cselekedet és a cselekvés ellentéte a jellemző, s nem a perfektív típussal, mint SOLTÉSZ K. felfogja.”²⁸ Az ÉKSz által megadott jelentés (cselekedet = végrehajtott cselekvés) nincs ellentmondásban azzal a meghatározással, amely megtalálható JEAN PERROT dolgozatának első fejezetében: „A cselekvés meghatározatlan, nincsenek világos határai, időtartama többé-kevésbé tartós; a cselekedet jellegénél fogva egyénített, jól körülhatárolt.”²⁹ A cselekvés totalitása mindig feltételezi a cselekvés körülhatároltságát, a kétoldali határok jelenlétét.

III. El- igekötővel képezhetünk perfektív jelentésű magyar ekvivalenst:

1. kezdőképzős alapigével: зареветь = eldördül
2. -odik, -edik visszaható igeképzővel: зарустить = elszomorodik
3. tárgyragos visszaható névmással kombinálva tőigéből:
заплакать = elsírja magát

IV. Az orosz ingresszív ige fordítható még:

1. tartós értelmű képzővel ellátott egyszerű igével:
«завизжал» = „visongott”
2. kezdőképzős egyszerű igével: «зашевелились» = „mozgolódnak”
3. tőigével: «засмеялся» = „nevetett”.

Az orosz ingresszív igt — mint láttuk — gyakran fordítják (a perfektív jelentésű ekvivalens megléte ellenére) egyszerű igével és megfordítva:

«Это настолько сильно задело его, — „Ez annyira megviselte a gyereket, hogy что придя домой, он ткнулся головой hazaérve az anya ölébe borult és keserve- в колена матери и зарыдал.» (M. sen sirt.”

Горький. ЖКС. I. 43: 40)

«Густо замычала корова, звякнуло — „Tehén böggött, veder csörömpölt, harang ведро, загудел вдали колокол — de- szólt odakint — kezdődött a falu szokásos ревенский день начался.» köznapja.”

(Fekete Gy.: Az orvos halála. 122:182).

A „kezdődik” ige mintegy összefoglalja a nap kezdeti szakaszában végbemenő paralel eseményeket és azok „folyamatos” (Währen) jellegére utal. A pusztá kezdő ige nem a cselekvés folyamatba lépését (Eintritt), hanem a napszak kezdődésének a folyamata- tát rögzíti. Már említettük, hogy az orosz nyelvben az egy időpontra vonatkoztat- ható eseményeket nemcsak a folyamatos, hanem a befejezett temporatív-terminatív igék is vissza tudják adni. Mindkét mondatban a cselekvések vonatkozási időpontja egybeesik. Az egyidőben végbemenő eseményeket a magyar nyelv ebben a mondat- ban folyamatos jelentésű pusztá igékkel adja vissza, az orosz pedig befejezett szem- léletű igealakokkal.

V. Analitikus formával: a kezd igével és a pusztá ige főnévi igenevével: «зако- пал» = „ásni kezdett”

VI. Egyéb lexikai eszközökkel, pl. szókapcsolattal:

«заплясал» = „táncra perdült”, «запел» = „nótára zendített”

A vizsgálódás során felvetődött bennünk, miért fordítják magyarra a befejezett szemléletű igéket olyan gyakran egyszerű pusztá igével és megfordítva? Véleményünk szerint ez elsősorban a két nyelv rendszerében és szemléletében meglevő különbségek- kel magyarázható:

1. Az orosz nyelv fejlett aspektus-rendszerrel rendelkezik. A rezultatív-termina- tív akcióminőségű igék kifejlesztették igepárjukat: ugyanazt a cselekvést képesek a maga „teljességében” és „nem teljességében” is megjeleníteni. A befejezett szemléletű igék három nagy szemantikai csoportjából (1. rezultatív-terminatív, 2. kvantitatív- terminatív, 3. temporatív-terminatív) a rezultatív-terminatív igék alkotják a legmaga- sabb absztrakciót: a cselekvés teljessége bennük valósul meg a legtökéletesebben. Az aterminatív alapigékből képzett temporatív-terminatív igék képezik a legala- csonyabb absztrakciót: jelentésben ezek a befejezett igék állnak legközelebb a folya- matos igékhez. A temporatív-terminatív igék jelentésében a folyamat (durativitás vagy frekventativitás) képzeje állandóan jelen van. Az ingresszív igékben a cselekvés

folyamatának a képzete követi a cselekvés beállását, bekövetkezését. Az egresszív igékben (отгремень) ennek pontosan az ellenkezője játszódik le: a folyamat képzete megelőzi a cselekvés befejező szakaszát. A korlátozott-tartós cselekvést jelentő igék (просидеть, посидеть) esetében magát a duratív ill. frekventatív cselekvést korlátozzuk időben; nem a cselekvés mennyiségi vagy minőségi határait vonjuk meg, hanem a tartós vagy huzamos cselekvés idejének a határait. A cselekvés folyamata ezek szerint minden a terminatív igéből képzett temporatív-terminatív igében valamilyen formában jelen van; de ez a jelenlét másodrendű szerepet játszik, előtérbe a cselekvés *ideje* kerül. (zeitliche Begrenztheit). A cselekvés *ideje* és nem a cselekvés absztrahálódik: az ingresszív igék jelentésében a cselekvés folyamatba lépésének, bekövetkezésének a momentuma áll figyelmünk központjában, a cselekvés utófolyamata, poszturatív szakasza, (pars secunda) tudatunkban háttérbe szorul. Magyarra fordításnál (szemléleti, stilisztikai és képzésbeli okokból) a cselekvés folyamatának a képzete előtérbe kerülhet az időabsztrakcióval, a folyamatba lépés jelentésével szemben.

2. Az orosz aterminatív jelentésű alapigék nagy többsége *за-*, *вз-* és *но-* prefixumokkal kifejlesztette az ingresszív jelentést. A magyar nyelvben viszont jóval kevesebb perfektív jelentésű ingresszív ige van, mint az oroszban. A legtöbb magyar ekvivalenst a mondást, hangadást, az optikailag érzékelhető jelenségeket, mozgást, pszichikai állapotot, érzelmi megnyilvánulásokat kifejező aterminatív alapigékből képezik a *fel-*, *meg-* és az *el-* igekötők segítségével. Az orosz nyelvben a magyar igéktől eltérően a fentiekben felsorolt szemantikai igeosztályokon kívül ingresszív igét képezhetünk még: létezés és állapotot, természeti és biológiai mozgást, élettevékenységet, helyzetváltoztatást, egyhelyben végzett mozgást, fizikai ráhatást, tevést és technikai foglalkozást, akarati és értelmi életet és tevékenységet jelentő aterminatív alapigékből.

3. A magyar nyelv nem szereti az igekötő-halmazt, gyakran folyamodik stilisztikai okokból is a puszta ige használatához: „A megszokott igekötő elhagyása... növeli a szó hatásosságát”.³⁰ Az egyszerű és az igekötős igék váltakozása hatásosabbá, dinamikusabbá és szemléletesebbé teszi a leírást, elbeszélést.

Irodalom

¹ A. В. Бондарко. Грамматическая категория и контекст. — Изд. «Наука» Л. 1971. стр. 12.

² Ю. Д. Апресян. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. Изд. — «Наука» 1967. стр. 29.

³ А. Б. Аникина. Сочетаемость глаголов совершенного и несовершенного вида с наречиями и другими лексическими единицами, характеризующими способ действия. — Фил. Науки. 1964. № 3. стр. 166.

⁴ A. V. ISAČENKO. Die russische Sprache der Gegenwart. Teil I. Formenlehre. — Halle. 1962. S. 386.

⁵ A. В. Бондарко, Л. Л. Буланин. Русский глагол. — Изд. «Просвещение». Л. 1967. стр. 12.

⁶ S. AGRELL. Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. — Lund. 1908. S. 78.

⁷ A. BELIĆ. Zur slawischen Aktionsart. — Streitberg, Festgabe. Leipzig. 1924. S. 2.

⁸ Д. Грубор. Аспекти значеня. — Загреб. 1953. Рад 293, Рад 295. стр. 172.

⁹ M. A. SCHELJAKIN. Der Gebrauch der Aspekt- und Tempusformen des Indikativs in der russischen Sprache. — Fremdsprachenunterricht. 1969/3. S. 108.

¹⁰ И. Г. Долонина. Взаимоотношение категорий предельности и вида в русском языке. — Черновицы. 1952. стр. 13.

* A továbbiakban rövidítve: Жизнь Клима Самгина ЖКС.

¹¹ Грамматика современного русского литературного языка. — Изд. Наука. М. 1970. стр. 256.

- ¹² Грамматика русского языка. I. — М. 1953. стр. 580.
- ¹³ PÉTE ISTVÁN. Mai orosz nyelv. IV. Kézirat. Tankönyvkiadó. Budapest. 1957. 169. o.
- ¹⁴ А. В. Исаченко. Грамматический строй русского языка... — Братислава. 1960. стр. 228.
- ¹⁵ Грамматика современного русского литературного языка. — М. 1970. стр. 347.
- ¹⁶ Ю. С. Маслов. Вид и лексическое значение в русском языке. — Известия Акад. Наук 1948. М—Л. стр. 309.
- ¹⁷ Д. Грубор. Там же. стр. 189.
- ¹⁸ Кристина Неттеберг. Способы действия, представленные в обоих видах и только в огном. Сб: Вопросы глагольного вида. М. 1962. стр. 66.
- ¹⁹ А. BELIĆ. Уо. 4. о.
- ²⁰ Сергей Карцевский. Из книги: «Система русского глагола.» Сб: Вопросы глагольного вида. М. 1962. стр. 221.
- ²¹ М. Л. Ремнева. К истории глагольного вида в русском языке. Фил. Науки. 1967. № 6. стр. 63.
- ²² M. A. SCHELJAKIN, H. SCHEGEL. Der Gebrauch des russischen Verbalaspekts. — Potsdam. 1970. S. 154.
- ²³ GYOMLAY GYULA. Az úgynevezett igeidők elméletéhez. (Második közlemény) NyK. Budapest. 1907. 233. o.
- ²⁴ E. KOSCHMIEDER. Durchkreuzungen von Aspekt- und Tempussystem im Präsens. — Zeitschrift für slawische Philologie. 1930. Leipzig. S. 343, 347.
- ²⁵ S.-G. ANDERSSON. Aktionalität im Deutschen. Eine Untersuchung unter Vergleich mit dem russischen Aspektsystem. I. Uppsala. 1972. S. 193, 196.
- ²⁶ Н. С. Поспелов. О двух рядах грамматических значений глагольных форм времени в современном русском языке. — ВЯ. 1966. № 2. стр. 26.
- ²⁷ J. SOLTÉSZ KATALIN. Az ősi magyar igeekötők. — Akadémiai Kiadó. 1959. 135. o.
- ²⁸ JEAN PERROT. Adalékok a meg- igeekötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben. — NyÉ. 1966. 52. sz. 39. o.
- ²⁹ Уо. 11. о.
- ³⁰ A magyar stilsztika útja — Gondolat kiadó. Budapest. 1961. 453. o.

РУССКИЕ ГЛАГОЛЫ ИНГРЕССИВНОГО СПОСОБА ДЕЙСТВИЯ И ИХ ВЕНГЕРСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Й. Крекич

В статье нам пришлось установить, как относятся глаголы начинательного способа действия к видовой системе, к вопросу образования видовых пар (к явлению дефективности) собственно ингессивных глаголов, которые в силу своего значения не способны образовать видовые пары. Нам ещё предстояло рассмотреть, какие грамматические (частные видовые) значения проявляются в группировке глаголов ингессивного способа действия с приставками за-, по-, и вз-, т. е. в каких синтагматических позициях осуществляется инвариантное грамматическое значение целостности в начинательных глаголах.

При изучении начинательных глаголов базой для сопоставления внутренних закономерностей русского и венгерского языков послужила нам функционально-семантическая категория аспектуальности, охватывающая не только глубинную, но и поверхностную семантику, т. е. не только грамматические, но и лексические и синтаксические компоненты видов.

DIE RUSSISCHEN ZEITWÖRTER MIT INGRESSIVER AKTIONSQUALITÄT UND IHRE UNGARISCHSPRACHIGEN ENTSPRECHENDEN

József Kréki

Im vorliegenden Artikel wird das Wechselverhältnis der ingressiven Handlungsweise und des Aspekts untersucht: Wie verhalten sich die ingressiven aktionswertigen Verben in Relation zum Aspekt? Bleiben sie unpaar, defektiv oder sind sie auch einer Paarbildung fähig? Wie verhalten

sich die Aspekte hinsichtlich der ingressiven Handlungsweise? Was für syntagmatische Aspektbe-deutungen können sich in den ingressiven Zeitwörtern verwirklichen?

Die Vergleichstellung der beiden Sprachen geschah auf Grund der funktionell-semanticen Kategorie der Aspektualität, die nicht identisch mit der grammatischen Kategorie des Aspektes ist, weil diese nicht nur die Tiefensemantik, die invarianten Bedeutungen des Aspektes, sondern auch die Oberflächensemantik, die lexischen und syntaktischen Komponenten der Aspekte beinhaltet.

Bei der vergleichenden Untersuchung wurde vor allem der Hinweis auf die im Charakter der Handlungen aufscheinenden Analogien bzw. Abweichungen angestrebt.